

MARKAZIY OSIYO KARVON YO‘LLARINING XALQARO SAVDO ALOQALARIDAGI O‘RNI (XVI–XIX ASRLAR)

Usmanov Abdulhamid

O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada XVI–XIX asrlarda Markaziy Osiyoda faoliyat yuritgan karvon yo‘llarining xalqaro savdo tizimidagi o‘rni tahlil qilinadi. Ushbu davrda Buyuk Ipak yo‘li an‘analarining davomiyligi, savdo yo‘llarining geografik joylashuvi, iqtisodiy va siyosiy omillar ta’siri, shuningdek, Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklarining savdo aloqalaridagi roli keng yoritiladi. Karvon yo‘llari orqali olib borilgan savdo nafaqat iqtisodiy, balki madaniy almashinuvga ham katta ta’sir ko‘rsatganligi ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: karvon yo‘llari, Markaziy Osiyo, xalqaro savdo, Ipak yo‘li, Buxoro, Xiva, Qo‘qon, savdo aloqalari, karvonsaroy, iqtisodiy integratsiya.

Markaziy Osiyo qadimdan Sharq va G‘arbni bog‘lovchi strategik hudud sifatida tanilgan. Ayniqsa, XVI–XIX asrlarda ushbu hudud orqali o‘tgan karvon yo‘llari xalqaro savdo tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib xizmat qilgan. Buyuk Ipak yo‘li asosida shakllangan bu yo‘llar o‘zining iqtisodiy ahamiyatini saqlab qolgan holda yangi tarixiy sharoitlarda ham rivojlanishda davom etdi.

Ushbu davrda dunyo savdo tizimida muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Dengiz yo‘llarining rivojlanishi natijasida quruqlik savdosining ahamiyati qisman kamaygan bo‘lsa-da, Markaziy Osiyo ichki va mintaqaviy savdoda o‘z mavqeini saqlab qoldi. Ayniqsa, Rossiya imperiyasi, Xitoy, Hindiston va Eron bilan olib borilgan savdo aloqalarida karvon yo‘llari muhim vosita bo‘lib xizmat qildi.

XVI asrga kelib Markaziy Osiyodagi karvon yo‘llari asosan qadimgi Ipak yo‘li yo‘nalishlari asosida shakllangan edi. Bu yo‘llar Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent kabi yirik savdo markazlarini bir-biri bilan bog‘lab, undan tashqari xalqaro yo‘nalishlarga ulanardi.

Karvon yo‘llarining rivojlanishiga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatdi:

- geografik joylashuvning qulayligi;
- siyosiy barqarorlik darajasi;
- savdo xavfsizligini ta’minlovchi tizimlarning mavjudligi;
- bozorlar va hunarmandchilik markazlarining rivoji.

Ayniqsa, Buxoro xonligi bu davrda muhim savdo markaziga aylangan bo‘lib, u orqali Hindiston, Eron va Rossiya o‘rtasidagi savdo aloqalari yo‘lga qo‘yilgan [1].

XVI–XIX asrlarda Markaziy Osiyo hududi orqali o‘tgan karvon yo‘llari murakkab va ko‘p tarmoqli savdo tizimini tashkil etgan bo‘lib, ularni bir necha asosiy yo‘nalishlarga ajratish mumkin. Ushbu yo‘nalishlar nafaqat geografik jihatdan, balki

iqtisodiy va siyosiy ahamiyati bilan ham bir-biridan farq qilgan. Eng muhim yo'nalishlardan biri shimoliy yo'nalish bo'lib, u orqali Buxoro va Xiva xonliklari Rossiya bilan faol savdo aloqalarini yo'lga qo'ygan. Bu yo'l asosan Astraxan, Orenburg va Sibir hududlariga olib borib, Markaziy Osiyodan paxta, ipak, ziravorlar va turli hunarmandchilik mahsulotlari olib chiqilgan. O'z navbatida, Rossiyadan metall buyumlar, tayyor matolar va sanoat mahsulotlari olib kirilgan. Ushbu almashinuv ikki mintaqa iqtisodiyotining o'zaro bog'liqligini kuchaytirgan.

Janubiy yo'nalish esa Hindiston bilan savdo aloqalarini ta'minlagan muhim yo'llardan biri hisoblangan. Bu yo'nalishda asosan Buxoro va Qo'qon savdogarlari faol bo'lib, ular Hindiston bozorlariga chiqish imkoniyatiga ega bo'lgan. Mazkur savdo aloqalari orqali qimmatbaho toshlar, ziravorlar, ipak va turli to'qimachilik mahsulotlari keng miqyosda ayirboshlangan. Bu yo'nalish o'zining daromadliligi bilan ajralib turgan va savdogarlar uchun katta foyda keltirgan.

Sharqiy yo'nalish orqali esa Qo'qon xonligi Sharqiy Turkiston, ya'ni Xitoy hududlari bilan savdo aloqalarini amalga oshirgan. Bu yo'l orqali ayniqsa ipak va choy kabi mahsulotlar tashilgan bo'lib, ular Markaziy Osiyo va undan tashqaridagi bozorlarda yuqori talabga ega bo'lgan. Shu bilan birga, bu yo'nalish madaniy aloqalarning rivojlanishiga ham xizmat qilgan.

G'arbiy yo'nalish esa Eron va qisman Usmonli davlati bilan bog'langan savdo yo'llarini o'z ichiga olgan. Xiva va Buxoro orqali o'tgan ushbu yo'llar orqali ipak, gilam, metall buyumlar va boshqa qimmatbaho mahsulotlar savdosi olib borilgan. Bu yo'nalish ham iqtisodiy jihatdan muhim bo'lib, Markaziy Osiyoning G'arb bilan aloqalarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Karvon yo'llari orqali olib borilgan savdo Markaziy Osiyo iqtisodiyotining asosiy ustunlaridan biri bo'lgan. Savdo faoliyati orqali davlat xazinasiga boj va soliqlar tushgan, bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Shuningdek, savdo yo'llari bo'yida joylashgan shaharlar tez sur'atlarda rivojlangan. Buxoro, Samarqand va Toshkent kabi shaharlar yirik savdo markazlariga aylanib, ularda bozorlar, karvonsaroylar va savdo infratuzilmalari shakllangan. Karvonsaroylar savdogarlar uchun nafaqat dam olish joyi, balki xavfsiz savdo muhiti ham yaratgan.

Savdo aloqalarining kengayishi hunarmandchilikning rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Mahalliy ustalar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar – ipak matolar, kulolchilik buyumlari, zargarlik mahsulotlari xalqaro bozorlarda yuqori baholangan. Bu esa ishlab chiqarish hajmini oshirish va mahsulot sifatini yaxshilashga undagan. Biroq, savdo yo'llarining rivoji faqat iqtisodiy omillar bilan cheklanib qolmagan, balki siyosiy vaziyat ham bu jarayonga kuchli ta'sir ko'rsatgan. XVI–XIX asrlarda Markaziy Osiyoda mavjud bo'lgan xonliklar o'rtasidagi munosabatlar ba'zan keskinlashib, savdo xavfsizligiga salbiy ta'sir qilgan. Shunga qaramay, ko'plab hukmdorlar savdoni rivojlantirish maqsadida bojlarni kamaytirish,

savdogarlarga imtiyozlar berish kabi choralarni amalga oshirgan. Bu esa savdo hajmining oshishiga xizmat qilgan.

XIX asrga kelib Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kirib kelishi savdo tizimida tub o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Rossiya bilan iqtisodiy aloqalar kuchayib, yangi transport yo'llari, jumladan temir yo'llar paydo bo'la boshladi. Natijada an'anaviy karvon yo'llari o'z ahamiyatini asta-sekin yo'qota boshladi.

Shu bilan birga, karvon yo'llari nafaqat iqtisodiy, balki madaniy ahamiyatga ham ega bo'lgan. Bu yo'llar orqali turli xalqlar o'rtasida til, din, urf-odatlar va ilmiy bilimlar almashinuvi yuz bergan. Savdogarlar bilan bir qatorda olimlar, sayyohlar va hunarmandlar ham harakatlanib, yangi g'oyalar va texnologiyalarni tarqatgan. Natijada Markaziy Osiyo hududi turli madaniyatlar kesishgan hududga aylangan.

Biroq XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib karvon yo'llarining inqirozi boshlangan. Dengiz savdosining jadal rivojlanishi, temir yo'llarning paydo bo'lishi va Rossiya imperiyasining iqtisodiy siyosati an'anaviy savdo tizimining zaiflashishiga olib keldi. Karvon savdosi yangi sharoitlarga moslasha olmadi va asta-sekin zamonaviy transport tizimlariga o'rin bo'shatib berdi. Shunday bo'lsa-da, ushbu yo'llar tarixda muhim iz qoldirib, bugungi global savdo tizimining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan [5].

Xulosa qilib aytganda, XVI–XIX asrlarda Markaziy Osiyo karvon yo'llari xalqaro savdo tizimining muhim qismi bo'lib xizmat qilgan. Ushbu yo'llar orqali nafaqat tovarlar, balki madaniy va ilmiy yutuqlar ham almashilgan. Karvon savdosi mintaqaning iqtisodiy rivojlanishida, shaharlarning shakllanishida va xalqlar o'rtasidagi aloqalarning mustahkamlanishida muhim rol o'ynagan.

Biroq shuni alohida ta'kidlash joizki, karvon yo'llarining tarixiy ahamiyati faqat o'tmish bilan cheklanmaydi. Ularning shakllantirgan savdo an'analari, iqtisodiy aloqalar modeli va madaniy almashinuv tajribasi bugungi globallashuv jarayonlarida ham o'z aksini topmoqda. Zamonaviy xalqaro savdo tizimining rivojlanishida, logistika va transport yo'laklarining shakllanishida aynan shu qadimiy yo'llarning tajribasi muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov B. Markaziy Osiyo tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
2. Karimov Sh. Ipak yo'li va savdo aloqalari. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Mukminova R. Central Asian Trade Routes. – London: Routledge, 2021.
4. Levi S. The Rise and Fall of Khoqand. – Pittsburgh: University Press, 2020.
5. Xasanov A. O'zbekiston iqtisodiy tarixi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.